

Editorial

Už to chvíli vypadalo, že vědcům prázdniny ještě neskončily. Nebo také dokonce, že jsme se SOCIOwebem skončili. Poslední dvojčíslo vyšlo na začátku září. Ale ve skutečnosti to je spíše tak, že se snažili dohnat všechno, co je třeba na projektech do konce roku dodělat a v tu chvíli nestačili už vůbec nic, neřkuli psát příspěvky do SOCIOwebu.

Jenomže ne vždy to je tak, že si vědci prostě užívají dva měsíce prázdnin. Na svém příkladě mohu doložit, že kvůli hloubkovým rozhovorům, které se v září stihly v Táboře udělat za dva dny, trvaly v Karviné a v Hodoníně celkem 20 kalendářních dnů (včetně prostojů). Dotazování prostě spustit nemůžeme, protože bychom přes prázdniny nezastihli reprezentanty celé populace jako spíše těch, kteří nejezdí na dovolené, nemají chatu či chalupu ale naopak ty, kteří se nemohou bez své práce odtrhnout. Jen se podívejte kolem sebe, kdo se snažil během letních dnů utéct alespoň k vodě, nebo lépe z města.

Práce vědců je obecně členěna do naprosto přesných cyklů, kde jednotkou je 1 rok. Na začátku ledna se sepisuje věcná zpráva o tom, jak byly řešeny projekty v předchozím roce, měsíc poté výkaz o hospodaření s přidělenými prostředky. Dva měsíce se čeká na finanční prostředky pro výzkum v běžném roce. Jezdí se na konferenci, ty se často konají před začátkem a po konci semestru. Během jara je možné provést také všechny přípravné fáze pro společenskovední výzkum, může proběhnout tzv. „pilotáž“ a „předvýzkum“.

O prázdninách nemůžete dělat ve společenských vědách v terénu nic moc zásadního, takže si aspoň domlouváte expertní a hloubkové rozhovory. To má také výhodu, projednáte kus země. Konají se letní školy, a to je velice příjemné, sice se tam hodně pracuje a studuje, ale alespoň nesedíte doma a většinou stihnete i místní pamětihodnosti. Hostitelé často pořádají o víkendech zájezdy za místními památkami. Pokud tedy nesepisujete nějakou kapitolu nebo stať a máte pocit, že si dva dny volna můžete dovolit. Prázdniny jsou totiž většinou obdobím psaní.

Září se vším zamete, okamžitě musíte stihnout všechnu výzkumnou práci, protože prostředky by měly být čerpány nejlépe do konce října, aby se stihlo všechno vyúčtovat, včetně třeba vytištění knihy, nebo také zaplacení za provedení dotazníkového výzkumu. Takže v září a říjnu po vědcích nic nechtějte. V listopadu a v prosinci raději také ne, protože málokdy se všechna badatelská činnost stihne za první dva podzimní měsíce udělat. To ale ke všemu nastupuje průběžná kontrola finančních

prostředků přidělených pro řešení projektu. 15.12. se uzavírá účtárna.

A to je taky kámen úrazu. Na badatelské projekty, tzv. „granty“, jsou přidělovány finanční prostředky rozškátované (věcné, mzdové a investiční prostředky, ve věcných jsou zvlášť kolonky pro materiál, majetek, služby a práce na faktury, u mezd se rozlišují mzdy základní, odměny a ostatní osobní náklady). Největší výhodou je mít v ústavu člověka, který s těmito prostředky dokáže vycházet. Protože vracet se nemá, všechno je třeba vyčerpat tak, jak bylo přiděleno. Představte si v ústavu s 80 zaměstnanci, 40 projektů v 5 způsobech účtování, celkový objem 35 mil. Kč. A k tomu faktický limit deseti měsíců.

K SOCIOwebu si z autorské strany našla cestu třetina mých kolegů v Sociologickém ústavu AV ČR, další třetina z nich napsala jeden příspěvek, a to k tomu byli členy redakční rady téměř „donuceni“ a zbytek odborných a vědeckých pracovníků nechápe, proč by je mělo toto periodikum vůbec zajímat a musím říci, že jej snad ještě ani neotevřeli. Stejně jako mi na přímou otázku, kdy mi něco napíšu, neodpověděli. Do SOCIOwebu přispělo v rámci své výuky také několik studentů zejména Filozofické fakulty a Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

Nějak se mi to nechýlí k závěru. Co jsem tímto vším vlastně chtěla říct? Asi jenom to, že SOCIOweb vycházet nepřestává, že se pokusíme vrátit se ke čtrnáctidenní periodicitě, že celý ročník 2003 vydáme na jaře 2004 společně s Natalií Simonovou, že se pokusím o restrukturování tohoto webu a že svůj boj hlavně s kolegy sociology o existenci SOCIOwebu nevzdávám.

Adéla Seidlová

«AKTUALITY»

»

Dvojí kapitalismus: Sociologický pohled na podnikání v procesu přibližování do EU

Kvalitativní empirický výzkum, zaměřený na oblast ekonomické kultury a hodnot v procesu transformace české společnosti a jejího přibližování vyspělému světu, ze kterého budu v tomto referátu vycházet, probíhá v rámci výzkumného programu *Oddělení ekonomické sociologie Sociologického ústavu AV ČR* od roku 2003. Během výzkumu bylo doposud podrobně dotazováno dvacet českých podnikatelů, z nichž polovina prošla emigrací, zatímco ostatní získávali zkušenosti se západním podnikatelským prostředím až po roce 1989. Výzkum došel k závěru, že postkomunistická transformace české společnosti je dosud v plném

proudu a o hlubším přiblížení české a západoevropské společnosti nelze hovořit. K přiblížení došlo v oblasti materiálního či formálně-institučního zabezpečení podnikatelských aktivit, ale zatím se nekonalo v oblasti ekonomické kultury, především pokud jde o dynamiku podnikání a socioekonomických vazeb. České přísloví tuto distinkci vyjadřuje hrubě, ale výstižně: "Navrch huj, vespod fuj."

Fundamentální odlišnost českého podnikatelského prostředí od západoevropského zdůraznila naprostá většina západních respondentů. Vysoká míra shody panovala i v tom, jaké jsou odlišnosti obou typů. Slovy jedné respondentky, *"když jsem sem přijela poprvé, tak jsem se setkala se svým kamarádem M., který už tady byl dva roky. Chodili jsme po Praze a zrovna byl burčák, tak jsme chodili z jedny vinárny do druhé. Ještě přijel jeho další kamarád, který dělá byznys po celý světě a teď jsme se dohadovali a říkali jsme M.: 'jak se může byznys dělat jinak? Přece byznys je byznys.' A M. se s námi hádal: 'na celém světě byznys je byznys, v Český republice se to dělá jinak.' Já jsem řikala: 'to není možný', ale bohužel, po dvou letech jsem mu musela dát za pravdu, že na celém světě byznys je byznys, ale v Český republice byznys se dělá jinak ... Voni ten kapitalismus vůbec nepochopili, pro ně kapitalismus se rovná vokrádání druhejch".*

Čeští podnikatelé nejsou ke svému okolí méně kritičtí, než jejich kolegové přicházející Západu, ale některé věci si nechtějí připustit. *"S dobou před listopadem se to vůbec nedá srovnávat,"* chválí poměry v současné ekonomice jeden pražský živnostník. *"Možnosti jsou neskonale jiné, i když prostředí je mnohem tvrdší. Řekl bych, že nejvíc záleží na pravdě a poctivosti. Velice rychle člověk pozná, jestli má před sebou zlatokopa nebo člověka, který chce poctivě dělat."* Ostravský podnikatel v telekomunikacích ovšem zažil, že *"zlatokopové" také mohou vyhrát: "Konkurenti byli až do počátku roku 97 na úrovni, žádní zlatokopové. Ale pak ti zlatokopové do toho začali vnášet lobbing, korupci a jiná pravidla."* Těm "slušným" proto zbyla jediná obrana, totiž nepovažovat se za příslušníky zdejšího prostředí.

Čas: orientace na minulost

Důraz na tradici, minulost, na důležitost kořenů, na znalost poměrů. Tyto vlastnosti jsou něčím, na co se v ČR při ekonomických aktivitách nejvíce, i když často nevysoveně, spoléhá. Přestože v této oblasti postupně dochází k proměnám, *"český přístup byl, zkusím to říct do jisté míry stručně a až primitivně: 'my přece tady děláme ty vrtačky 50 let, tak co nás nějaký Němci budou poučovat, jak to má bejt?'"* Z tohoto důvodu české prostředí nerado přijímá zahraniční poradce nebo dokonce manažery/vlastníky.

Jedním z projevů této české "orientace na minulost" je ztuhlý formalismus úředních jednání a pracovních vztahů. Schopnost vykonávat práci je deklarována (respektive její deklarace je vyžadována) především v podobě formálního

vzdělání v příslušném oboru. Naopak vůbec není zohledňována kvalita daného vzdělání, anebo pouze formálně. Zároveň se český manažer či podnikatel rád prezentuje jako odborník, protože obvykle vyznává pravidlo "co mám v hlavě, to mi nikdo nevezme". Vychází tak ze zkušenosti minulých desetiletí, kdy lidé často přicházeli o místa z politických důvodů a právě "odbornost" byla často tím jediným, co jim v profesi zůstalo. Mnozí však toto pravidlo v rámci konkurenčního boje po listopadu 1989 trochu upravili: "co mám v hlavě, to nikomu nedám".

Orientace na již dosažené výsledky, toto "usínání na vavřínech," se pak projevuje i ve formalistní struktuře hierarchických vztahů na pracovišti, která nedává dostatek možností rozvíjení týmové spolupráce. V českých firmách *"jsou zavřené dveře. Přijdete do sekretariátu, musíte se nahlásit, udělat si termín. A já si myslím, že mnohdy je to jenom hra na něco, hra na to, abych byl důležitý. ... [Jenže] ta autorita se získává úplně jinak."*

Ve vztahu k času, především k minulosti, má základ ekonomické chování českých manažerů i zaměstnanců. Odtud pramení veškeré vztahy k socioekonomickým institucím, k majetku, státu, práci. Tato "zahleděnost do minulosti" se však týká i politické sféry, jak o tom svědčily opakované snahy českých vlád o záchranu podniků s letitou tradicí, ačkoli jejich výrobky nebyly konkurenceschopné. Naopak podpora nového malého a středního podnikání byla minimální.

Instituce: cesta v kruhu

Socialistická společnost byla alespoň v teorii založená především na zdůrazňování kolektivity, mezi její hesla patřilo rovnostářství, sociální starost o nižší a marginalizované společenské vrstvy. Nově vznikající kapitalistická společnost si vzala za cíl tento "nezdravý kolektivismus" likvidovat. V neoklasicistní ekonomické dikci polistopadových vlád právě on způsobil nedostatky a stagnaci tehdejšího Československa, jeho zaostávání za vyspělým světem. Jako jediná alternativa bylo nabízeno důsledné uplatňování socioekonomického uspořádání typu *laissez-faire*.

Jeho proklamovaným ústředním bodem se stal individualismus, ačkoli jeho původ můžeme ve skutečnosti zřetelně vidět v předlistopadovém období, kdy – slovy antropologa L. Holého – "vstřícné chování ... ve vlastním domě nezačínalo, ale končilo." Ústředním rysem tohoto individualismu přitom je jeho orientace na spotřebu, je to snaha o maximalizaci osobního, případně i rodinného či skupinového zisku na úkor celku, přičemž zisk slouží především k aktuálnímu konzumu. V první polovině 90. let šlo, zejména mezi začínajícími podnikateli, o nejokázalejší projevy veblenovské demonstrační spotřeby: *"ono to někdy působilo až komicky, jako když se zaváděla ta podnikatelská kultura, kde ty úspěšní manažeři si to měřili tou cenou obleku a cenou auta, jakoby vlastní hodnotu. Bylo to hodně rozšířené chování a byla to najednou vrstva takovejch*

sebevědomejch mládenců, kteří dokázali prosazovat svou."

Za tzv. normalizace ustavené heslo "kdo nekrade, okrádá rodinu" prokázalo i během transformace nebyvalou životnost. Spotřební individualismus české majority se přitom projevuje i v jejím vztahu ke státu, nejdůležitějšímu nadindividuálnímu útvaru. Stát je velkou většinou populace vnímán jako ústřední modernizační a obecně sociálně-řídící činitel, jako "dárce" sociálního blaha v nejširším slova smyslu, což však na druhou stranu nebrání vidět v něm nepřítel, jehož hájemství je zabydleno neschopnými úředníky, nepřítel, kterého je možné šidit. Od státu se očekává, že bude vytvářet zdravé podnikatelské prostředí a nečiní-li tak, podnikatelé se necítí vinni, pokud jej okrádají neplacením daní a dalšími prvky šedé ekonomiky. Tuto nefunkčnost institucionálního prostředí, patrnou především v rámci legálních struktur, plně využívají jak čeští tak i západní podnikatelé a firmy. Jeden původně anglosaský obchodník prohlásil, výměnou za slib anonymity, "víte, já tady daně neplatím. To nemá cenu, nechci ten systém podporovat. Ne, není v tom snaha zbohatnout; i když platím tak třetinu toho, co bych měl, je to moje právo na nespokojenost s tím systémem tady. Nechci na tom zbohatnout, vytvářím si svůj vlastní svět, ve kterém žiju a pomáhám jiným. A samozřejmě to dělám tak, aby se na to nepřišlo. Ale podporovat ty zkorumpované úředníky, ten stát, kterej si ty prachy nechá ukrást nebo je špatně přerozdělí, tohle podporovat fakt nechci. A ani z toho nemám špatný svědomí."

Jednou z cest, jak zmenšit negativní dopad fungování "státu, který bere" na jedince či jeho podnikatelské aktivity cestou fundamentálně blízkou českému spotřebnímu individualismu, je jednání na hranici legality (fungování neformálních sociálních sítí) nebo i za ní (korupce). Síť přátel, nebo třeba spolužáků ze střední či vysoké školy, mají v české populaci dlouhé trvání a slouží jako hlavní zdroj informací o pracovních příležitostech, kontraktech atd., stejně jako motivační faktor při rozhodování ve zdánlivě nestranných konkurzních řízeních. Děje se tak v míře, která je na Západě naprosto nezvyklá. Tyto sítě jsou nadto doplněny vysokou mírou korupce především státních úředníků či zaměstnanců větších podniků. "Korupce je povýšena na provizní systém. To se stalo tak rozsáhlou společenskou praxí, že už to není pejorativní. Jedna z klasických korupcí byla v oblasti víceprací. Musela být nejnižší cena, a proto se v drtivé většině případů šlo úplně šíleně pod reálnou cenu. Z víceprací šlo pro správné lidi správné procento. Provize přitom nejdou do účetnictví. Někteří pracovníci zadavatele třeba mají vazby, nebo někdo z rodiny měl vazby na firmu, která dodávala telekomunikační materiál. Zakázku jste dostal tehdy, když jste nakoupil u téhle firmy. Přestože byl materiál podstatně dražší, než kdybyste ho koupil u jiného dodavatele. O tom to bylo. Enormní marže je ten úplatek."

Česká korupce přitom je důsledkem přetrvávání sociálních vazeb z období socialistické "ekonomiky nedostatku," v 90. letech však byla ještě podstatně posílena. Zástupci zahraničních firem naopak obvykle uvádějí dva důvody, proč se nechtějí zapojit do korupčních sítí. Podniky, které mají zájem o veřejné zakázky, trvají na soutěži, kde by měla rozhodovat mimo jiné dobrá pověst firmy a její známé jméno, zatímco v korupčním prostředí rozhoduje výše úplatku, takže výhodu "dobrého jména" nemohou uplatnit. Důvod uplácet nemají ani podnikatelé, kteří většinu svých výrobků vyvázejí. Na druhé straně existuje silný sektor vyrostlý na státních zakázkách a dotacích (stavebnictví, telekomunikace, chemie, zdravotnictví), který dává korupci značnou setrvačnost: "Mamuti, kteří tím vznikli, ty enormně velké firmy potřebují žrát, mají obrovskou spotřebu. Do toho musíte tlačit státní zakázky, které se drží přes kontakty s politiky." Podobně je tomu i v některých regionech, procházejících státem subvencovanou restrukturalizací.

Vyhýbavé, neprůhledné a někdy i podvodné chování, které umožňuje obcházet nároky státu, se v českém prostředí promítá jak do obchodních jednání mezi podniky, tak i do vztahů uvnitř firem. Záměrně se tak opouští pole rationality a místo ní nastupují emoce a mocenský nátlak. Protože jsou čeští podnikatelé a manažeři zvyklí manipulovat, přirozeně mají obavy, že budou sami manipulováni. Za hlavní obrannou strategii lze považovat odmítání odpovědnosti: "Když můj podřízený udělá chybu a nezatlče jí, přizná se, řekneme - ano, je to chyba, budeme jí řešit. To se stane, pokud to není vysloveně nějaká bota. Jinde ale jsou vztahy takové, že si každé sedí na své neomylnosti a než bych pomohl tomu druhému, tak ho za to setnu. To je ten trošku socialistické přístup: Tys byl chytrej a teď si tě vychutnám. Pak je jasný, že nikdo nechce rozhodovat a jsou i celá oddělení, který se zbavují odpovědnosti."

Praktickým důsledkem fungování klik, klientelistických vztahů, manipulací a korupce je nízká míra důvěry ve společnost. Kde vládne nedůvěra, není nutné otevřeně komunikovat. Proč také, když nikdo ničemu předem nevěří?! Tato malá důvěra zároveň výrazně zvyšuje transakční náklady a tím snižuje efektivnost a konkurenceschopnost českých výrobků. Jednou z cest, jak tomu zabránit, však je právě spolehnout se na napůl legální a nelegální sociální síť. Kruh korupčního chování se tak uzavírá. Je to kruh zvyků, vycházejících z rozkladu socialistického životního stylu, který začíná u okamžité materiální spotřeby a vede přes nedůvěru k autoritám a korupci zpátky k uctívání materiálních hodnot, nabytých jakýmkoli způsobem. Rozetnout se jej daří příkladem některých dovezených podnikatelských ctností, například zájmem o nevýrobní prostředky typu továrních budov nebo sídel firem. Jak vzpomíná jeden z klíčových manažerů české firmy, patřící dnes německým vlastníkům, "výrok jednoho z těch německých manažerů, kdy jsme jednali o těch úvodních vstupech, byl asi v tomto duchu: 'Podívejte se,

kolego, staré stroje se dají vyhodit a koupit nové, baráky můžeme opravit a postavit nové, ale vy máte pořádek na dvoře. A že máte pořádek na dvoře svědčí o tom, že ten management má firmu v rukou."

Další oblastí, v níž postupně dochází ke změnám, je samotná výroba a práce. Ačkoli je stále postižená řadou negativních faktorů socialistického výrobního systému nebo i starších, je to sféra, v níž se uplatňuje jistá konkrétní převaha české společnosti nad srovnatelnými západními strukturami. Jde o flexibilitu práce, ovšem v poněkud odlišném hledisku, než je obvykle vymezována. Zatímco totiž flexibilita pohybu je u české populace velmi nízká, jednak vinou tradice a ve druhé řadě trvalou státní regulací trhu s byty, v českém podnikatelském prostředí se široce uplatňuje flexibilita časová a funkční. Dokonce v té míře, že v některých případech můžeme hovořit o zneužívání českých zaměstnanců jejich zaměstnavateli (českými stejně jako zahraničními). Česká "strategie přežití" přináší v obtížnějších podmínkách uspokojivé výsledky a v podmínkách ideálních vede k rychlému a výraznému úspěchu. Slovy českého respondenta, s nimiž se ale do značné míry ztotožňuji i jeho západní kolegové, "Takový znak, který si my Češi pořád přisuzujeme, že je naše pozitivní deviza umět se rychle přizpůsobit, umět rychle najít řešení v nouzové situaci ... Ve chvíli, když přijde na věc, [naši kolegové z Německa] s úsměvem řeknou: 'no jo, vy jste to zvládli, u vás tohle jde. My bysme to s našima lidma udělat nemohli.'" Negativními rysy této funkční flexibility jsou ovšem mnohdy až přílišné spoléhání na sebe sama a zkratkovitá, intuitivní řešení. Neochota podřídit se zavedeným systémům vede k jejich obcházení.

Závěry

V probíhajícím výzkumu socioekonomických odlišností současného českého podnikání a vyspělého světa jsme se zaměřili na rozkrytí některých základních principů tradičního chování českých podnikatelů i zaměstnanců, které ve své podstatě nabývají podoby mentalitních rysů, kategorií ekonomické kultury. Ideálně-typický Čech se tradičně opírá o tradici a minulé zásluhy, k tomu se připojuje okamžitá spotřeba. Široce založené podnikatelské a zaměstnanecké strategie předpokládající jasnou vizi a cíl, který se má v budoucnu přiblížit, snaha o dlouhodobé nasazení vedoucí k urychlení kariérního postupu nebo zvýšení prosperity podniku, jsou něčím, co teprve musí zprostředkovat příklady ze zahraničí. Není ovšem jisté, zda Češi tento vzor přijmou, anebo raději zvolí cestu, která více odpovídá místním zvyklostem.

Modelový ekonomicky aktivní Čech totiž dosud zdůrazňuje okamžitou spotřebu a veřejné záležitosti nechává na státu. Přitom se snaží svůj prospěch ještě zvýšit tím, že obchází zákonná pravidla vždy, když se to vyplatí. Tím vznikají úhybné strategie a korupční sítě, které umožňují bránit se před státními regulacemi a stát pouze využívat. Čech potom není schopen racionálního jednání ani při obchodních stycích,

nýbrž často utíká do emocí. Mocenský či emoční nátlak se velkou měrou uplatňuje také ve vztazích uvnitř podniků. Přirozeným důsledkem je nízká míra důvěry, kterou nahrazují klientelistické vazby. Tím se ještě posiluje vztah ke hmotnému majetku, který už neslouží jen k okamžitému konzumu, ale rovněž k reprezentaci sociálního postavení.

Mgr. Zdeněk R. Nešpor

Text byl přednesen na konferenci „Podnikání bez úplatků: Základní principy.“ pořádané Business Leaders Forum a Transparency International v Praze 2. 10. 2003.

»

Důvěra v policii zrcadlem naší společnosti

Minulý týden zveřejnila výzkumná agentura STEM výsledky svých zářijových průzkumů důvěry v instituce, které poukazují na dramatický pokles důvěry v policii a armádu. V porovnání s loňským zářím se rovná o pokles z 63 % na 38 % u policie, respektive z 79 % na 53 % u armády. Analytici poukazují na to, že obě instituce se v loňském roce těšily vysoké důvěře zejména v souvislosti se zásahy při povodních a nyní se jejich prestiž propadla v důsledku posledních personálních skandálů. Tato diagnóza je pravděpodobně správná, ale velmi parciální. Domnívám se totiž, že míra důvěry ve společensky významnou instituci nevypovídá pouze o dané instituci, ale odráží obraz společnosti jako celku.

Již v první polovině 20. století zformuloval náš druhý český prezident Edvard Beneš (který byl profesí sociolog stejně jako první prezident Tomáš Garrigue Masaryk) teorii, podle které stav armády odráží stav celé společnosti. Myslím, že tato teorie se dá velmi dobře vztáhnout i na policii, která během posledního půlstoletí mimochodem přebrala mnohé pravomoci armády. Rozvrácený stav české policie tak podle mě pouze věrně odráží anomický stav celé naší společnosti. (Slovo anomie přitom vychází z řeckého *an* = ne a *nomos* = zákon a označuje tedy stav, kdy přestávají ve společnosti platit zákony, jakýsi stav bezzákonnosti a bezuzdnosti nejen v právním, ale i v morálním či spíše normálním smyslu.) V tomto duchu popisuje moderní společnost konce 19. století také francouzský sociolog Emile Durkheim, který považuje anomii za patologický stav, který je způsoben nedostatečnou sociální regulací – jak vnější, tedy institucionální kontrolou, tak vnitřní – tedy absencí sociální soudržnosti a normativním chaosem.

Agentura STEM sleduje pravidelně míru důvěry v různé instituce už od roku 1994. Přestože se vývoj míry důvěry v jednotlivé instituce liší, obecně lze říci, že největšího dna dosáhla důvěra obecně v roce 1997 v souvislosti s odkrytím privatizačních podvodů, ekonomickým propadem a tato „blbá nálada“ trvala až do roku 1999. Od roku 2000 jsme byli naopak svědky nárůstu důvěry téměř u všech institucí. Při zkoumání faktorů ovlivňujících důvěru v instituce se jasně ukazuje, že zde velkou roli hraje aktuální společenské a politické dění, tedy, že důvěra občanů v instituce je velmi

labilní a téměř zcela podléhá momentálním náladám.

Jinak je tomu ale s tzv. obecnou interpersonální důvěrou, tedy důvěrou v druhé lidi, u které dochází (jak dle agentury STEM tak agentury CVVM) během posledních 10 let pouze k velmi k mírnému nárůstu z 17 % na 23 % v roce 1999. Neměnnost interpersonální důvěry vedla nakonec k tomu, že se prakticky upustilo od jejího měření – vždyť je to tak nezajímavé a nudné číst stále stejná čísla. Možná by ale právě neměnnost obecné důvěry v druhé lidi měla být pro nás alarmující. Tato stabilní míra důvěry, nebo spíše nedůvěry (neboť v mezinárodním srovnání se Česká republika pohybuje velmi nízko) svědčí zároveň o neměnnosti našich hodnot, chování a jednání s druhými, jakož i našem obecném smýšlení o světě. Možná by nám všem naopak velmi prospělo vidět denně na prvních stránkách novin stále stejná nízká procenta důvěry k sobě navzájem a třeba by to některé z nás nudilo do té míry, že by se s tím rozhodli i něco dělat. Na rozdíl od důvěry v instituce, která představuje spíše jakýsi proměnlivý make up naší společnosti, poukazuje totiž interpersonální důvěra na opravdové jádro naší společnosti, na naši identitu.

Jak jsem již zmínila výše, v celosvětových výzkumech hodnot (<http://wvs.isr.umich.edu>) se postkomunistické země střední a východní Evropy pohybují dosti nízko. Hlavní iniciátor těchto výzkumů, americký sociolog Ronald Inglehart, poukazuje přitom na to, že mezilidská důvěra je relativně trvalou charakteristikou existujících společností, neboť odráží jejich historické dědictví – ekonomické, politické i náboženské. Zároveň však je tato důvěra i vodítkem ke stabilní demokracii. Přesto ale podle Ingleharta demokratické instituce nutně neprodukuje mezilidskou důvěru, představují pouze prostředí, v němž může důvěra příhodně klíčit, samozřejmě pouze za předpokladu, že jsou alespoň nějaké její zárodky v půdě obsaženy.

Souvislostmi mezi důvěrou a demokracií se zabývá také současný polský sociolog Piotr Sztompka, který tvrdí, že konstitutivní principy demokracie musí být v demokratickém systému přítomny, ale pro to, aby skutečně budovaly kulturu důvěry, musí být uplatňovány důsledně a všeobecně, ale zároveň - paradoxně - ne příliš často. Jestliže je tedy například existující nedůvěra v české společnosti ještě více posilována mechanismy kontroly, dochází paradoxně spíše k utužení nedůvěry. Je-li naopak alespoň jistá existující důvěra podporována pouze namátkovými kontrolami, které zvyšují důvěryhodnost subjektů, posiluje se automaticky celková kultura důvěry.

Pondělní vyjádření policejního prezidenta , v němž osobně přislíbil, že bude reagovat na pokles důvěry zavedením přísnějších kontrolních opatření, je tedy jistě chvályhodné, ale ve svých důsledcích představuje velmi krátkodobé a jen částečně efektivní řešení. Z dlouhodobého hlediska je třeba změnit vžitě strategie jednání policistů a v konečném důsledku tedy žebříček

vyznávaných hodnot jejich líhně – naší celé společnosti.

Změny hodnot se samozřejmě odehrávají v rádech desetiletí a nelze tedy čekat okamžité zázraky, zejména, když na ně vůbec nevěříme. (Česká společnost je mimochodem podle mezinárodních sociologických průzkumů nejateističtější zemí na světě, přičemž pojmy víra a důvěra spolu už jen z lingvistického hlediska nebezpečně úzce souvisí).

Když tedy nevěříme na vnější síly, bude pravděpodobně třeba začít něco aktivně dělat. A to nejprve se sebou. Neboť jak praví stará lidská moudrost: „Než-li začneš vytažovat třísku z oka svého bratra (rozuměj policie), vyjmi nejprve kládu z oka vlastního.“ Přestože obecně policisty asi za své bratry příliš nepovažujeme, je kupodivu, jak se s nimi často bratříčkujeme. Ze zpráv mezinárodní společnosti Transparency International (www.transparency.cz), která se zabývá sledováním korupce, se ukazuje, že lidé ostře kritizují korupci na vysokých postech, přičemž své vlastní korupční chování považují často za oprávněné.

Zveřejněné výzkumy o poklesu důvěry v policii nám tedy možná nastavují dobré zrcadlo stavu naší společnosti. Tento obraz nám ale bude asi málo platný v případě, že jsme v důsledku znečištění očí téměř slepí nebo možná přesněji, když odmítáme pohlédnout očividné realitě do očí. Jedná se totiž o naše vlastní oči a ty jsou notně zanesené – nejen korupcí.

Přes výše vykreslený chmurný obraz naší společnosti nechci končit pesimisticky. Jak ukazují výzkumy, v září minulého roku vzrostla v souvislosti s popovodňovými akcemi nejen důvěra v policii a armádu, ale krátkodobě i jinak téměř neměnná důvěra mezi lidmi. V té době jsem v souvislosti s jednoletým vzpomutím událostí 11.září 2001 na stránkách Lidových novin uvažovala o New Yorkském teroristickém útoku jako o útoku na důvěru LN 12. 9. 2003) a zároveň se zamýšlela nad významem solidarity a důvěry v dnešní rizikové společnosti: „Počáteční fáze znejistění tak nepřerostla ve všeobecnou nedůvěru vůči okolí, ale byla naopak vystřídána nebyvalou vlnou solidarity. Rozhodnutí se k aktivní důvěře v druhé se ukázalo jako konstruktivní. Díky všeobecné solidaritě a skrze konkrétní klíčové osobnosti tak byla překonána anomická situace a byla obnovena i důvěra v systém.“

Věřím, že česká společnost do roka a téměř do dne nezapomněla na to, kým opravdu je nebo může být – tedy na svou pravou identitu.

Mgr. Markéta Sedláčková

»

Školné reloaded - aneb postoj veřejnosti obětí matrixu?

Přestože téma školného na stránkách novin v poslední době víceméně utichlo, považuji za důležité, abychom se nenechali matrixem médií olivnit a dokázali si významnost či nevýznamnost sociální reality určovat sami.

Před půl rokem jsme se spolu s mým kolegou pokusili podrobněji popsat diskusi o školném v České republice (socioweb č. 9). Článek shrnoval více přístupů k zavedení školného, a to jak negativních tak pozitivních. Ze strany obhájců školného to byly například různá ekonomická hlediska: tedy pojetí studenta jako zákazníka v tržním prostředí (studium a vysoká škola), dále poukaz na nedostačující financování školství ze strany státu (což by podle zastánců školné mohlo vyřešit) a na malou fyzickou kapacitu škol. Odpůrci školného naopak argumentovali spíše společenskými hodnotami: nedostatek solidarity ve sociálně slabších, prohloubení sociální diference (zde je pak uvedena analýza francouzského sociologa Pierra Bourdieu, jež tento názor vyvrací), nebo uváděli i fakt, že studenti již značné částky týkající se studia platí. Posledním bodem příspěvku byla otázka, komu vlastně platit školné (naráží se zde na byrokracii a korupci v naší společnosti). Článek vyústoval v následující konstruktivní návrh: „Spíše než na „debatu o školném“, která vede k ostrým sporům dvou vyhraněných táborů, bychom se možná mohli zaměřit na „debatu o vícezdrojovém financování školství“. Vystává tedy otázka, proč se debata o školném stala celospolečenským problémem.

Politický koncept školného na vysokých školách, široce diskutovaný odbornou veřejností a nikdy nepřijatý či nezamítnutý, rozbouřil vědomí společnosti takovým způsobem, že lidé, jimž by takováto otázka za normálních okolností nic neříkala, jsou dnes horlivými zastánci či odpůrci školného na vysokých školách. V šetření provedeném na podzim 2002 výzkumnou agenturou CVVM bylo 65 % respondentů proti zavedení školného.

Přestože 65 % respondentů souhlasí s myšlenkou nezavést školné, zároveň paradoxně 77 % respondentů, souhlasí s rozšířením možností studia na VŠ. Výše uvedené informace poukazují na jednoznačný, masový nesouhlas se zavedením školného.

Domnívám se, že sociologicky velmi zajímavá je zejména nebývalá horlivost, rozhodnost a možná určitá zaujatost respondentů v otázce školného, které se projevují malým procentem odpovědí neví. Z dalších výsledků výzkumů totiž vyplývá, že na čím vyšší úroveň vzdělání se tazatelé ptali, tím více respondenti přiznávali, že to nedokáží posoudit a celkem upřímně odpovídali neví. Na otázku „Jak hodnotíte úroveň vzdělávání jednotlivých typů škol?“ bylo u základních škol procento odpovědí neví 18%, u gymnázií to bylo už 30% a u vysokých škol 39% respondentů přiznávalo, že neví.

Otázkou tedy je, proč najednou u dotazů ohledně školného zájem a rozhodnost

respondentů prudce stoupá a procento odpovědí neví stejně tak klesá. Možných důvodů tohoto problému je dozajista mnoho. Jedním z nich může být například metodologický rozpor u otázek, respektive rozpor jejich vyznění, a to jak z hlediska vzájemného porovnání a předchozí analýzy, tak pochopení otázek u respondentů.

Závažnějším, i když přiznávám, že zatím nijak vědecky ověřeným důvodem, může být i zmanipulovanost českého veřejného mínění. Vznáším tedy otázku, zda nás všechny školné skutečně natolik trápí, že jsme si na něj vytvořili rozhodný vlastní názor, či zda jsme se náhodou nestali spíše jen součástí masy, jejíž mínění je obratně manipulováno médii a ideologickými proklamacemi politiků. Odpovědět na tuto otázku správně prostřednictvím sociologických vědeckých nástrojů dotazování je dosti obtížné. Prozatím se tedy můžeme alespoň upřímně zeptat sami sebe.

Ladislav Záruba, student FF UK

»

Jak dopadla pilotáž projektu PISA-L

Významnou aktivitou Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) v oblasti vzdělávání je projekt PISA (Programme for International Student Assessment) zaměřený na mezinárodní srovnání znalostí patnáctiletých žáků v oblasti matematické, přírodovědné a čtenářské gramotnosti. Sběr dat probíhá jednou za tři roky, testují se znalosti ve všech uvedených oblastech, ale pokaždé je jedné z oblastí věnován větší prostor tak, aby bylo možné získat detailnější informace. V první fázi výzkumu v roce 2000 byl kladen větší důraz na oblast čtenářské gramotnosti, v roce 2003 je hlavní oblastí matematická gramotnost. Česká republika se do projektu PISA zapojila v obou fázích.

V roce 2003 je navíc současně s výzkumem PISA realizován také projekt PISA-L, který je řešen v oddělení Sociální stratifikace Sociologického ústavu Akademie věd ČR ve spolupráci s dalšími institucemi. Výzkum PISA-L je koncipován jako longitudinální a populaci respondentů tvoří nejen patnáctiletí žáci ze základních a středních škol, ale také jejich rodiče. Dotazník pro rodiče je zaměřen na ekonomické, sociální a kulturní stránky sociálního původu žáka (profese, příjmy, životní úroveň, kulturní aktivity, sociální kontakty, atd.), na mobilitní dráhu rodičů, na jejich hodnotové orientace a jejich představy o budoucnosti dítěte. Dotazník žáka zrcadlovým způsobem zjišťuje hodnotové orientace a životní plány tak, aby bylo možné zjistit míru mezigeneračního transferu hodnot a vzorců životního úspěchu. Stejně jako v případě PISA budou data získaná v rámci PISA-L podrobena mezinárodní komparaci.

V březnu 2003 byla na vybraných školách provedena pilotáž dotazníků projektu PISA-L. Hlavní sběr dat proběhl v květnu 2003 a v současné době se data zpracovávají. V tomto příspěvku je pozornost zaměřena na stručný přehled hlavních zjištění vyplývajících z analýzy dat získaných při pilotáži.

Analýza dat pořízených při pilotáži

Celkem se pilotáže žákovského dotazníku zúčastnilo 70 respondentů. Rodičovský dotazník byl pak následně vyplněn v 55ti případech (byl určen pro jednoho z rodičů – přednostně pro matku dítěte). Podle očekávání byla právě matka dítěte osobou, která rodičovský dotazník nejčastěji vyplnila. Důležité je podotknout, že vzhledem k malému rozsahu pilotního šetření, není možné uvedená zjištění zobecňovat. S výsledky se pracuje s ohledem na skutečnost, že se týkají jen tří zúčastněných škol (gymnázium - Humpolec, technické učiliště - Praha, základní škola - Praha).

Žáci devátého ročníku odpovídali na otázku *Kdo měl jaký vliv na to, kam jsi podal(a) přihlášku a žákům středních škol byla určena podobná otázka Kdo měl jaký vliv na to, že studuješ právě na této škole.* U jednotlivých osob měli respondenti stanovit míru vlivu, přičemž na výběr měli tři varianty odpovědi (velký vliv, malý vliv, žádný vliv). Jak u žáků základní školy tak u žáků středních škol byla odpověď *velký vliv* nejčastěji uvedena v případě žáků samotných. Malý vliv na současné nebo budoucí studium byl přisuzován matce. Otci byl v případě žáků základní školy nejčastěji přiřazen žádný vliv, zatímco v případě žáků středních škol byl otci nejčastěji přiřazen malý vliv (35%, matce 45%).

Kromě jednoho by si žáci základní školy v případě, že by se rozhodovali zcela sami, vybrali obor, na který si podali přihlášku. Pro 60% případů se jednalo o střední odbornou školu s maturitou, dále byly zastoupeny střední odborné učiliště s maturitou a gymnázium (v obou případech 19% odpovědí).

Na otázku *Jakého nejvyššího vzdělání bys chtěl(a) nakonec dosáhnout* zvolilo nejvíce žáků možnost vysoká škola (63%). Na dalších místech se umístily odpovědi vyšší odborná škola (13%), maturita na střední škole (11%), maturita spojená s vyučením v oboru (11%). Za zmínku stojí skutečnost, že nikdo neodpověděl, že by jako nejvyššího vzdělání chtěl dosáhnout maturity na gymnáziu. Vysvětlením uvedeného zjištění by mohlo být to, že maturita na gymnáziu není většinou chápána jako konečný stupeň, ale spíše jako předstupeň pro další pokračování ve studiu na vysoké škole nebo na vyšší odborné škole. Jak je možné vidět v následující tabulce, v odpovědích žáků gymnázia jasně převažuje orientace na dosažení vysokoškolského vzdělání.

Co se týká otázky, zda si žáci myslí, že se jim uvedeného vzdělání podaří dosáhnout, *rozhodně ano* odpovědělo 11% dotázaných. Nejčastějšími variantami odpovědi bylo *spíše ano* (61%) a *spíše ne* (23%). Jak ilustruje níže uvedený graf, ze tří zúčastněných škol byla největší míra záporných odpovědí zjištěna v případě žáků technického učiliště.

Celkově je možné v odpovědích rodičů na otázku *Jaké nejvyšší vzdělání byste si přáli, aby vaše dítě dosáhlo?* zaznamenat podobný trend,

který byl popsán v případě představ žáků o dosažení nejvyššího vzdělání.

Ze skutečností, které by pro ně mohli představovat překážku na cestě k dosažení nejvyššího vzdělání, žáci nejčastěji uváděli *přijímací zkoušky* (63% - zahrnuje dohromady odpovědi rozhodně ano a spíše ano). Rovněž rodiče jako nejčastější důvod, který by mohl bránit tomu, aby jejich dítě dosáhlo vzdělání, které si pro něj přejí, uváděli: *nesplnění podmínek k přijetí* (špatné známky, o školu je příliš velký zájem).

Další otázka, která byla žákům položena, zněla: *Jak důležité je pro tebe a pro tvé rodiče, abys to v životě někam dotáhl(a)?* Odpověď velmi důležité zvolilo v případě sebe sama 70% žáků. Pro matku to podle názorů žáků bylo velmi důležité v 64% případů a pro otce v 55% případů. Na základě získaných odpovědí je možné konstatovat, že pro to, aby to mladý člověk v životě někam dotáhl, je z pohledu studentů nejdůležitější: mít vysoké cíle a ambice (92% - dohromady odpovědi velmi důležité a docela důležité); mít talent, nadání (91%); umět si v každé situaci poradit (89%).

Rodiče považují za nejdůležitější poněkud odlišné aspekty: mít vlastní názor a přesvědčení (90% - dohromady odpovědi velmi důležité a docela důležité); umět co nejvíce cizích jazyků (71%); dosáhnout co nejvyššího vzdělání (64%).

Žáci na otázku *Domníváš se, že většině lidí je možné důvěřovat, nebo že člověk musí být ve styku s ostatními opatrný* ze tří čtvrtin odpověděli (74%), že člověk musí být ve styku s ostatními opatrný. Většině lidí je možné důvěřovat podle názoru 24% dotázaných. Z vyjádření rodičů vyplývá prakticky shodné zjištění. Podle čtvrtiny lidí je většině lidí možné důvěřovat a podle zbylých tří čtvrtin dotázaných musí člověk být ve styku s ostatními opatrný.

Podle názoru žáků s nimi rodiče nejčastěji mluví o škole (80% - dohromady za odpovědi denně a několikrát za týden) nebo si s nimi jen tak povídají (64%). Společně s rodiči večeří 58% žáků. Další relativně častou společnou aktivitou je návštěva příbuzných nebo rodinných přátel, která se odehrává většinou jednou za týden až několikrát za měsíc. Z pohledu rodičů je také nejčastější činností to, že se svým dítětem hovoří o škole (75%). Další v pořadí je společné hovíání si „jen tak“ a společné večeře. Odpovědi rodičů se příliš nelišily ani v případě návštěv příbuzných a rodinných přátel.

V rámci otázky zaměřené na tvrzení o chování v hodinách žáci vyjadřovali svůj souhlas či nesouhlas. Největší podíl žáků rozhodně souhlasil s tvrzeními: *Žák má dát najevo, když nesouhlasí s tím, co učitel říká* (50%), *Když žák ví, o čem je řeč, nebo zná odpověď, má se hlásit a být aktivní* (31%) a *Na opisování při písemkách nebo napovídání při zkoušení není až tak nic špatného* (27%). Na druhé straně nejmenší míra souhlasu byla zjištěna v případě tvrzení *Kdo dává najevo, že mu záleží na dobrých známkách, není zrovna oblíbený* (50% vybralo odpověď nesouhlasím).

Opisování při písemkách byla věnována i jiná otázka, která zjišťovala, kolikrát v tomto školním roce žák (žákyně) vykonával určitou činnost. Na základě odpovědí bylo zjištěno, že nejčastější aktivitou bylo již zmíněné opisování při písemkách. 56% žáků uvedlo, že tak činili pětkrát a více. O něco méně byla v kategorii pětkrát a více zastoupena odpověď *pil(a) jsem alkohol (50%)*. Třetí nejčastější odpovědí ve zmíněné kategorii bylo *kouřil(a) jsem*.

Rodiče se vyjadřovali k otázce, která zjišťovala, do jaké míry souhlasí s tvrzeními vztahujícími se na školu, do které jejich dítě chodí. Obecně byl zjištěn převládající souhlas co se týká spokojenosti s úrovní kázně na škole a poskytování dostatečných informací o studijních výsledcích. Naproti tomu rodiče spíše nesouhlasí s tvrzeními, že na škole mají žáci problémy s drogami a alkoholem a že na škole jsou časté projevy násilí.

Co se týká mimoškolních aktivit, více než 60% žáků uvedlo, že nemá žádnou pravidelnou mimoškolní aktivitu (sportovní oddíl, jazykový kurz, modelářský kroužek apod.). Mezi žáky, kteří provozují nějaké zájmové aktivity, byla nejčastěji uvedena odpověď sportovní oddíl (30%).

Josef Basl

Literatura

Informace k projektu PISA. Ústav pro informace ve vzdělávání.

([http://www.uiv.cz/index.php?CATG\[\]=mezinaro_dni_projekty;CATG\[\]=pisa;DOC=pisa.xml](http://www.uiv.cz/index.php?CATG[]=mezinaro_dni_projekty;CATG[]=pisa;DOC=pisa.xml), 4.9.2003)

»

Lhostejnost – fenomén postmoderní doby?

Denně jsme zaplavováni množstvím informací o různých pohromách, tragédiích, přírodních katastrofách, atentátech apod. Se zájmem si tyto informace vyslechneme, ale praktická odezva na ně nenavazuje. Čím to je, že nás tyto události nevyburcují k činnosti, že v nás nevyvolávají solidaritu, ale jeví se spíše jako čirá apatie?

Výstižně na tuto otázku odpovídá americký teoretik médií Neil Postman: "Produkce nadbytečného množství irelevantních informací dramaticky změnila to, co bychom mohli nazvat poměrem mezi množstvím informací a akcí z nich vycházejících" (Ubavit se k smrti, Mladá fronta, 1999). Jinými slovy většinu z toho, co se denně dozvídáme z různých zdrojů, nemá na naše jednání žádnou přímou návaznost. Přírodní katastrofy či politické nepokoje spíše vyvolávají pocit bezmoci než reakci, která by se nějak prakticky mohla projevit. Média sice zprostředkovávají události ze vzdálených míst, jejich množství je ale tak závratné, že se k nim postupně stáváme imunní a otupělí. (Podrobně se tímto tématem zabývá sociolog Antony Giddens v knize *Důsledky modernity*, SLON, 1998).

To je jev čistě novodobý. Dříve byli lidé obklopeni zprávami z jejich bezprostředního okolí, které měly přímý vliv na jejich jednání.

S rozbitím sousedských a komunitních vazeb, především vlivem městského způsobu života, došlo k rozšíření nezájmu o naše okolí. „Zdvořilá nepozornost“, jak o ni hovoří americký sociolog Erving Goffman, je ale nutnou součástí života ve městě. Nelze se upřímně zajímat o všechny lidi, se kterými se setkáváme. Na druhé straně od netečnosti je jenom krok k lhostejnosti a necitelnosti k potřebám druhých. Přesto je zřejmé, že pokud jde o extrémní události v jejichž centru nebo blízkosti se lidé nacházejí, lhostejní nejsou. Příkladem mohou být loňské povodně, které vyvolaly solidaritu i těch občanů, kteří přímo zasaženi nebyli. Fyzická přítomnost v oblasti neštěstí měla úplně jinou odezvu než zemětřesení kdesi na jiném kontinentu.

Podobně lze nahlížet na téma lhostejnosti v oblasti politiky. Ukazatelem nezájmu o politické dění je jak dlouhodobě nízká účast při volbách, která vypovídá o rezignaci na možnost skutečné změny stavu věcí, tak malé povědomí o konkrétních programech jednotlivých stran. Při volbách se lidé rozhodují spíše na základě „image“, kterou strany v televizi a novinách prezentují. Za současných podmínek, kdy propast mezi občanem a státem je příliš hluboká můžeme souhlasit s francouzským sociologem Gillesem Lipovetským, který říká, že „politické strany a volby občany stále zajímají, ale přibližně stejně jako je zajímá loterie nebo předpověď počasí“ (Éra prázdnoty, Prostor, 2001).

V posledních desetiletích se prosazuje nový rozměr pojmu lhostejnosti a to nikoli k lidem, ale k otázce životního prostředí. Ekologické problémy mající svůj původ v instrumentálním přístupu ke světu, nás staví před zcela nový způsob uvažování o odpovědnosti resp. lhostejnosti k budoucnosti naší planety. K jednotlivým katastrofám, jako jsou havárie ropných tankerů nebo výbuch továrny, je nutné přičíst soustavné a dlouhodobé devastování planety. Navzdory rostoucímu povědomí o této problematice, je postoj ke globálním rizikům spíše lhostejný. Jedním z důvodů je, že důsledky znečištění nejsou většinou smysly přímo zachytitelné a dále fakt, že zkušenost s ekologickými katastrofami mají lidé jen malou. Přestože drobné krůčky (jako třídění odpadu) samy o sobě planetu nezachrání, podstatné je, že si lidé postupně začínají uvědomovat důsledky konzumního způsobu života.

Lhostejnost dnes vystupuje v podobě, kterou umožnily nové procesy ve společnosti spojené s modernizací a prostředky masové komunikace. Právě ty se na vnímání světa podílejí v rostoucí míře. Přemíra informací a zpráv, navíc prezentovaná formou připomínající reklamní šot, ztěžuje ve svém důsledku orientaci i možnost úsudku. Postmoderní apatie pramení tedy spíše z pocitu bezmoci než z čirého nezájmu. Je patrné, že lidé reagují na problémy v jejich okolí, ale tam kde je prostor mezi jedincem a událostí příliš vzdálený, zájem ztrácí. Současná globální podoba světa však vyžaduje překonání chápání světa jako samostatných lokalit a uvědomění si širších souvislostí. I zdánlivě lokální události mohou mít dalekosáhlý dopad. A

tak navzdory složitosti těchto vztahů bychom se měli o dění ve světě zajímat o to více, čím více v globalizovaném světě platí, že vše souvisí se vším. Ale nakolik je jedinec schopen zabývat se každodenními starostmi všedního dne a zároveň se aktivně podílet na řešení globálních problémů, to zůstává otázkou.

Milada Ratajová, studentka FF UK

»

Debata po česku

Kontroverznost otázky legalizace či ilegalizace potratů je patrná také z diskuse vyvolané nedávným návrhem legislativního zákazu potratů podaným poslanci Janem Kasalem (KDU-ČSL), Jiřím Karasem (KDU-ČSL) a Petrem Plevou (ODS). Debata je soustředěna zejména kolem otázky, kdy se stává zárodek samostatnou lidskou bytostí a zda jde v případě potratu o vraždu, nebo o autonomní rozhodnutí ženy o svém vlastním těle.

Ačkoli je jasné, že náboženská legitimizace nemůže v politické debatě sloužit jako argument, náboženských principů je zde (stejně jako například u registrovaného partnerství párů stejného pohlaví) přesto používáno při definování lidské přirozenosti a přirozeného společenského řádu.

Definice potratu je ve své podstatě politická, nejedná se proto o neměnnou danost ale spíše o historicky se vyvíjející proces odrážející stav a hodnoty společnosti. Faktory v současné debatě na české politické scéně opomíjené a téměř nediskutované, přitom však zásadní, jsou především zákonná opatření zajišťující alternativní možnosti k potratu a informovanost veřejnosti o všech jeho možných aspektech a z toho vyplývající osobní zodpovědnost potenciálních rodičů.

Návrh zákona rovněž nereflektuje společenský vývoj a odklon žen od potratu jako řešení nechtěného těhotenství. Výše zmíněný nárůst potratů ze zdravotních důvodů po zavedení poplatků za umělé přerušování těhotenství v roce 1992 by se s největší pravděpodobností opakoval. Důsledkem by tedy nebylo ani tak snížení počtu interrupcí, ale spíše další nejednoznačnost a nesystematičnost českého právního řádu.

Zastánci obou přístupů v současné mediální debatě argumentují nejednoznačně za pomoci ambivalentních a blíže neupřesnitelných pojmů, jako jsou například morální lidské principy, lidská přirozenost atd., důkazem čehož je právě jejich použitelnost k obhajobě jak liberálního, tak konzervativního postoje k potratům. Chytlavé slogany obou táborů jsou používány tendenčně, zbaveny hlubšího významu a operuje se s nimi jako s prázdnými hesly.

Pokud se tedy zaměříme na českou politickou a veřejnou scénu, můžeme vysledovat několik typických postojů.

Postoj první: *Hnutí PRO ŽIVOT. Právo oplodněného vajíčka, zárodku, plodu na život.* Hnutí pro život ČR si klade za cíl zejména podrobně informovat o všech aspektech potratů,

nicméně rozhodně se nevyhýbá tendenční a účelové volbě výrazů i argumentů. Odsuzuje také antikoncepci, ať již hormonální, nitroděložní tělíska či bariérové metody jako lidsky nedůstojné, degradující pohlavní styk na mechanickou úroveň a zbavující člověka přirozené možnosti početí. Názory hnutí pro-life staví zejména na křesťanských základech podávaných v sekularizované verzi, což je spojuje s postoji KDU-ČSL. Jako zmaření lidského života (zabití) je chápáno jakékoli zabránění úspěšnému těhotenství již od okamžiku splynutí pohlavních buněk, od antikoncepce, přes pilulky po styk, po všechny druhy umělého přerušování těhotenství.

Postoj druhý: *KDU-ČSL. Potrat je nemorální, nelidský a možný pouze ve společnosti, která si zvolila kulturu smrti a sobectví.* Morální principy, na jejichž pozadí argumentují přívrženci KDU-ČSL, pomíjejí osobní odpovědnost rodičů a právo člověka na vlastní morální soud. Jednoduché korelace a populistické výroky o neotevřených třídách prvňáčků a vymírání české společnosti někdy až snižují vážnost tématu. Donekonečna skloňované právo na život tak ztrácí smysluplný obsah. Nikdo se nezabývá otázkou, jaký ten život bude. Argumentům tohoto typu chybí především širší společenská souvislost, diskuse se většinou vůbec nedotýká otázky práva na důstojný život. Bez pochopení souvislostí je také doporučované pořadí návrhů zákonů, které se KDU-ČSL podle slov navrhovatelů chystá sněmovně předložit. Podle nich by nejdříve měly být zakázány potraty a potom teprve řešena otázka anonymních porodů, upravován systém adopcí a zřizována centra pomoci matkám v nouzi.

Postoj třetí: *LIBERÁLOVÉ. Emancipace a možnost svobodné volby jako nejvyšší společenské hodnoty.* Odpůrci návrhu zákona zakazujícího umělé přerušování těhotenství se opírají o společenský význam možnosti svobodné volby a práva rozhodovat o svém životě. Přinucení ženy přijmout nechtěné těhotenství je z liberální optiky nahlíženo jako zásadní omezení svobody rozhodovat o svém životě. Vzhledem k ustanovením v Listině základních práv a svobod o ochraně lidského života již před narozením vzniká dilema, zda není možné považovat zákon povolující potrat za protiústavní. To ale konzervativní i liberální postoje uzavírá do smyčky, neboť přesně a nevyvratitelně stanovit období, kdy vzniká jedinec jako samostatná bytost, je v současné době nemožné. Rozhodně by ale z odpovědnosti neměli být vyřazováni muži. V konečné fázi je to sice žena, která dítě donosí či nikoli, muž by se ale měl tohoto rozhodování také účastnit. Potrat by samozřejmě neměl sloužit jako následná antikoncepce, ovšem jeho zákaz nevyřeší ani klesající přirozený přírůstek obyvatel, ani nezlepší situaci rodin a odložených dětí. Zastánci možnosti potratu kladou důraz na informovanost o alternativních metodách, společenskou situaci rodiny a vytvoření příznivějších podmínek pro její založení. Řešením této otázky by tedy neměla být represe, ale spíše pozitivní rodinná politika, která by poskytla alternativu k potratu. Problematiku interrupcí nelze nahlížet izolovaně,

neboť je zásadně propojená s dalšími společenskými aspekty. V probíhající debatě se ovšem i při obhajobě oprávněnosti potratu vyskytují ne příliš věcné argumenty a nekorektní napadání odpůrců.

Postoj čtvrtý: *LHOSTEJNOST. Ať si ženy dělají, co chtějí. Je mi to jedno.* Tuto skupinu tvoří především muži tváříící se, že se jich rozhodování o tom, zda mít či nemít rodinu, netýká. K oplodnění nicméně dochází splnutím vajíčka a spermie, takže odpovědnost za rodičovství nebo za potrat nelze omezit pouze na jednoho z páru. Žena se ocitá v případě lhostejnosti pod psychickým tlakem a rozhodnutí pro potrat tak může s odstupem času vnímat jako chybné a bolestivé. V řadě států je proto zavedena nutná čekací doba, která by měla zajistit důkladné zvážení konečného rozhodnutí. Je třeba také zdůraznit význam postoje lékařů, který v řadě případů neodpovídá etickému kodexu lékařského povolání. V žádném případě by nemělo docházet ke zneužití role autority a účelovému výkladu problematiky, ať už s cílem přesvědčit ženu pro či proti potratu.

Problém potratu nemůže být vyřešen, pokud si neuvědomíme, že jednotlivá stanoviska jsou odvozována z různě chápaných etických doktrín: na jedné straně zastánci práva na život chápou potrat jako vraždu, na druhé obhájci práva na volbu vidí v omezení dostupnosti potratu represii. Problém tedy vzniká v interpretaci, neboť zatímco tolerance k přesvědčení druhých je považována za neoddelitelný rys liberální společnosti, vražda a represe tyto meze tolerance překračují. Etické jádro problému potratu je proto nutné hledat jinde, mimo tyto dva vyhraněné póly, neboť řešení sporu, zda jedinec jako samostatná bytost vzniká okamžikem splnutí pohlavních buněk, zahnížděním oplodněného vajíčka v děloze nebo zda lze tento okamžik určit podle nějakých fyzických a psycho-sociálních projevů či momentem možnosti života mimo dělohu, zůstane s největší pravděpodobností nevyřešena. Věda, k jejíž autoritě se odvolávají oba tábory, nemůže při současné úrovni vědění podat nevyvratitelné argumenty, vědecké závěry jsou naopak v politické debatě o potratech zneužívány a používány účelově.

Zuzana Uhdeová, studentka FF UK

Literatura:

International Encyclopedia of Marriage and Family. 2003. New York: MACMILLAN Reference USA.

Kulczycki, Andrzej. 1999. The Abortion Debate in the World Arena. London: MACMILLAN PRESS LTD. s. 246.

Potrasy 2001. Zdravotnická statistika. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. <http://www.uzis.cz>

<http://prolife.cz>

Thomasma, David C., Kushner, Thomasine. 2000. Od narození do smrti, etické problémy v lékařství. Praha

»

Mezinárodní vědecká konference na téma „Evropská, národní nebo regionální identita“?

Sociologický ústav AV ČR (oddělení České pohraničí) ve spolupráci se Společností pro evropský dialog pořádají v Praze – Holešovicích vědeckou konferenci k problematice identity lidí žijících zejména v pohraničních regionech střední Evropy. V souvislosti s blížícím se vstupem České republiky i dalších kandidátských zemí do Evropské unie se v politických a odborných kruzích často diskutují otázky spojené s rolí národních států v procesech evropské integrace, ztotožňováním se s Evropou a významem „evropanství“. Někteří politici, novináři a intelektuálové se k myšlence „evropanství“ vyjadřují odmítavě. Upozorňují při tom mj. na vzájemné kulturní, ekonomické a sociální rozdíly národů v rámci Evropy a shodují se na obavách z budoucího omezení politické či ekonomické nezávislosti státu a postupné ztráty národní identity. Na druhé straně se ovšem ve společnosti o existenci sjednocené Evropy uvažuje pozitivně, i s vědomím určitých problémů a změn. Příznivci evropanství nejčastěji poukazují na společné hodnoty, historii a kulturu, přičemž na otázku národní, kulturní či regionální identity pohlížejí z jiné perspektivy. Evropská identita – evropanství není v očích „eurooptimistů“ iluzorní představou, ale reálným základem společné budoucnosti a zároveň i kontinuity svébytnosti a identity evropských národů.

Základem konference budou výsledky mezinárodního výzkumu „Biografická identita v pohraničí“ lidí žijících na česko-polsko-německé hranici v rámci území euroregionu Nisa. Předmětem diskuze tak budou „životní osudy“ lidí, jejich zkušenosti, postoje a názory, které souvisí s problematikou regionální, národní i evropské identity. V souvislosti s tématem lze očekávat zajímavé podněty k diskusi a polemiku přítomných účastníků. Současně se předpokládá prezentace výsledků výzkumů na jiných pracovištích a dalších teoretických závěrů a praktických zkušeností z oblasti přeshraničního soužití.

Konference se konala 3. 10. 2003 v 9.30 h. - hotel EXTOLL-INN, Praha –Holešovice.